

SAMEN BEWAARPLAATS ZIJN – de oproep van Etty Hillesum

Ria van den Brandt

Vandaag, op 4 mei 2020, herdenken we alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en morgen vieren we dat we 75 jaar geleden zijn bevrijd. Om in vrijheid te kunnen leven, kunnen wij allemaal ons eigen steentje bijdragen. 'Geef vrijheid door' is de slogan van het 'Nationaal Comité 4 en 5 mei'. Maar hoe moeten we dat doen? Hoe moeten we vrijheid doorgeven en zorgen dat er geen oorlog meer komt? In de nalatenschap van de vermoorde Joodse Etty Hillesum vinden we tal van teksten die laten zien wat onze eigen kleine bijdrage hierin zou kunnen zijn. Maar laten we eerst even kijken naar de woorden van prinses Mabel van Oranje.

Geef vrijheid door

Prinses Mabel, voorvechtster van vrede en mensenrechten, heeft dit herdenkingsjaar de thematekst voor het 'Nationaal Comité 4 en 5 mei' geschreven. Zij wijst erop dat 'onze vrijheid, onze democratie, onze rechtsstaat en onze vrije pers' zo normaal lijken, maar dat ze dat niet zijn. Ze zegt: 'ze zijn fragiel en vergen daarom dagelijks onderhoud – door ons als collectief en door ieder van ons als individu'. En vervolgens stelt zij de vraag: 'Wat houdt dagelijks onderhoud in?' Dit betekent volgens haar dat 'we zelf voortdurend kritisch blijven denken en zelfkritiek niet uit de weg gaan'. Immer, zo zegt ze: 'Niemand heeft de waarheid in pacht'. En daarom moeten we ons bij alles 'blijven afvragen wat de feiten zijn, wat we ergens van vinden, waarom we het ergens wel of niet mee eens zijn'. Het gaat er dus om dat we ontvankelijk blijven voor meningen van anderen en de moed hebben om onze aanvankelijke meningen te herzien. Onze houding moet dus getuigen van een kritische en zelfkritische openheid. Daarnaast meent prinses Mabel 'dat vrijheid niet gebouwd wordt op grote mooie woorden, maar tot stand komt door kleine concrete daden'. Welke concrete daden? Haar antwoord: 'Daden in ons eigen huis, onze eigen levens. Daden om conflicten – groot of klein – te voorkomen. Daden om onrecht, ongelijkheid en onderdrukking uit te bannen.' Deze woorden doen denken aan die van Etty Hillesum. Ook zij was op haar manier een voorvechtster van vrede.

Zelfonderzoek

'Verbeter de wereld en begin bij jezelf', zo luidt de aan Gandhi toegeschreven wijsheid. Etty Hillesum deelt deze wijsheid en laat in haar dagboek zien hoe zij de confrontatie met zichzelf aangaat en zichzelf tot de orde roept om in een aantal opzichten een beter mens te worden. Onderdeel van haar bewustwordingsproces is dat zij steeds scherper haar eigen aandeel in de klein- en grootmenselijke gebeurtenissen om haar heen ziet. In haar dagboek kunnen we lezen hoe zij zichzelf steeds weer opnieuw tot de orde roept, haar zielsturbulenties te lijf gaat en blijft werken aan een meer evenwichtig lichamelijk en geestelijk bestaan.

In de ogen van Etty Hillesum is het noodzakelijk dat elk mens aan zichzelf werkt. Het is haar overtuiging dat elk mens aan zijn eigen innerlijk kan werken en daarmee ook de menselijke omgang met de directe naaste kan verbeteren. Zeer expliciet zegt ze: 'Dit is de enige plek, waar men beginnen kan, bij zichzelf, in zichzelf, ik zie geen andere weg, en die weg tekent zich steeds duidelijker voor me af.' Volgens Hillesum brengt het 'werken aan zichzelf' veel meer oplossingen dan je van tevoren kunt bedenken. Het zelfonderzoek – het kennen en onderkennen van onze eigen primaire reacties – is een wezenlijke schakel in de omgang met het kwaad in de wereld. Zij was er zich destijds van bewust dat 'het nazi-barbarisme' in haar en haar tijdgenoten 'eenzelfde barbarisme wakker' maakte en dat ze allicht met 'dezelfde methoden' te werk zou willen gaan. Vergeldingsdrang – 'oog om oog, tand om tand' – is onze primaire reactie op de vermeende vijand. Hillesum schrijft in haar dagboek: 'Dit barbarisme van ons moeten wij innerlijk afwijzen, wij mogen die haat niet aankweken in ons, omdat de wereld dan geen stap verder uit de modder komt.' Het is onze taak om te 'vechten tegen de eigen slechte instincten'.

Weg met 'ongedifferentieerde haat'

Met het gevecht tegen 'de eigen slechte instincten' wil Etty Hillesum haar principes en strijdbaarheid niet overboord gooien. Nee. Datgene wat zij wel overboord wil gooien, is de overheersing van 'ongedifferentieerde haat' en andere negatieve gevoelens. 'Het is een ziekte van de eigen ziel'. De afwezigheid van haat staat volgens Hillesum *niet* gelijk aan 'de afwezigheid van elementair-zedelijke verontwaardiging'. Zij staat niet 'halfzacht' tegenover bepaalde stromingen en 'neemt', zo schrijft ze, ook wel 'stelling'. Hillesum beseft 'dat zij, die haten, daar hun gegronde redenen voor hebben', maar zij meent ook dat haat de innerlijke ruimte en vrijheid van de mens vertroevelt. Veel geciteerd is haar

uitspraak: 'En laten we ervan doordrongen zijn, dat ieder atoompje haat, dat wij aan deze wereld toevoegen, haar onherbergzamer maakt dan ze al is.'

De geestelijke zorg voor de eigen ziel – de ontdekking van de innerlijke ruimte en vrijheid – doet ertoe. Het is een ontdekking die Etty Hillesum tijdens het schrijven van haar dagboek doet. Ze begint steeds meer te houden van 'die heimelijke innerlijke vrede, die alle verstand te boven gaat'. Die innerlijke vrede – bevochten in een zwaar innerlijk avontuur – is volgens Hillesum een voorwaarde voor de bijdrage aan een echte vrede: 'En een vrede kan alleen een echte vrede worden later, wanneer eerst ieder individu in zichzelf vrede sticht en haat tegen medemensen, van wat voor ras of volk ook, uitroeit en overwint en verandert in iets, dat geen haat meer is, misschien op den duur wel liefde'. Wanneer wij ons als individuen laten bezetten door kleinmenselijke angsten en haatgevoelens plegen wij niet alleen roof op onszelf, maar ook op de mogelijkheid om vredevol samen te leven met de ander. En daarbij moeten we in eerste instantie denken aan onze nabije ander, aan onze eigen concrete daden in deze wereld. Zijn wij in onze eigen levens in staat 'om conflicten – groot of klein – te voorkomen' en op die manier vrede en vrijheid door te geven?

Een kleine schakel

Het blijkt dat wij, mensen, tot veel in staat zijn, in goede en slechte zin. In deze Coronacrisis voelen we misschien des te beter dat ons eigen gedrag ertoe doet. Wij hebben allemaal – naar de mate van het mogelijke – onze eigen verantwoordelijkheid voor de terugkeer van een gezonde samenleving. Meer dan ooit voelen we ons eigen aandeel in dit geheel. Meer dan ooit beseffen we nu hoe kostbaar en fragiel het leven is en dat wij zelf medeverantwoordelijk zijn voor dit leven. Een dergelijk intens besef, maar dan in oorlogstijd, kunnen we ook lezen bij Etty Hillesum. Te midden van de oorlog schrijft ze: 'Ik voel me als de bewaarplaats van een stuk kostbaar leven, met alle verantwoordelijkheid daarvoor.' Ze voelt zich 'verantwoordelijk voor het mooie en grote gevoel voor dit leven' dat ze in zich heeft en wil dat 'onbeschadigd door deze tijd heen trachten te loodsen, naar een betere tijd toe'. Wij kunnen deze woorden lezen als een directe oproep van Etty Hillesum aan ons: wij zijn immers de bewoners van die 'betere tijd'. Wij zijn samen verantwoordelijk voor het kostbare leven in onze samenleving. Wij kunnen elk op onze eigen manier – in 'onze kleine, concrete daden' – bijdragen aan het doorgeven van de vrede en vrijheid die dit kostbare leven nodig heeft.

Etty Hillesum wilde, indien ze de oorlog zou overleven, ten strijde trekken tegen de 'stroom van haat' die over de wereld zou gaan. Zij is vermoord en kon daardoor niet meer 'te velde trekken'. Maar wij – de naoorlogse generaties – kunnen pogen een kleine schakel te zijn in de door haar gewenste 'stroom van humanisme'. Zo kunnen wij met z'n allen een 'bewaarplaats' zijn van 'een stuk kostbaar leven' en op deze wijze het leven van de talloze oorlogsslachtoffers blijven gedenken.